

Schmidt Péter

Ú j a p o r e t i k a

“Az a tény, hogy a filozófiának tulajdonított összes eddigi föladatok, a kompenzációs funkció, a fölvilágosítási szolgáltatás és a cselekvési intenció egyaránt elégtelennek bizonyult, s nem volt képes föltartóztatni a filozófia bizalomvesztését és imázs-eltűnését, úgyhogy a filozófiának, ha azt akarja, hogy még egyáltalán komolyan vegyék, tudományos vagy ideológiai-politikai köntösben kell föllépnie, kézenfekvővé teszi azt a következtetést, hogy a filozófia alapjai kerültek válságba. (...) És az, *ami* kudarcot vall, nem a filozófia egyáltalán, az ember eredeti filozofálási igényének értelmében, hiszen különben nem lehet megérteni a diákok egyre növekvő számát és az egyre növekvő keresletet a távol-keleti bölcsesség iránt, hanem egy bizonyos filozófiatípus az, ami kudarcot vall, mégpedig a nyugati ...”

/Karen Gloy [4]/

I.

'Kezdeni' 'tudni' 'kell'.

Tudni elkezdni.

Kimondani a "legyen"-t.

Létrehozni a semmiből valamit, a nem-létezőt létezővé tenni. Hiszen a *legyen* (*Sollen*) mindig is annak az igénynek a megnyilvánulása, hogy *más legyen, mint ami van*. És ezzel együtt mi is mások legyünk. A kezdeni-tudás tehát változtatni-tudás, a legmagasabb rendű isteni tudomány, az önkény és erőszak tudása, a feltétlen teremtő hatalom. Az embernek a *legyen* kell, hogy istenné legyen.

A kérdés csak ez után jöhet.

A kérdezni-tudás a legmagasabb rendű emberi tudomány. Az embernek a *kérdés* kell, hogy *emberi legyen* – most, *miután a válasz már adott*.

Eddig a filozófia.

II.

A filozófia egyetemes tudásként definiálta önmagát (és teszi ezt a mai napig), amikor azzal az igénnyel jelentkezett, hogy mint tudás mindent a tárgyául fogad. Ezt úgy próbálta elérni, hogy *a mindent* (τὰ πάντα) fogadta tárgyául.

A filozófia számot ad tudásáról. A tudás a filozófia tudása, tehát a tudás nem azonos a filozófiával. Tegyük fel tehát a *kérdést*: mi a tudás?

Aki nem tudja, az nem keresi.

Aki *úgy tudja*, hogy nem tudja, az máshol keresi.Aki *úgy tudja*, hogy tudja, az önmagában keresi.

Aki tudja, az nem keresi.

“Valamit már *tudni* kell (vagy: valamire képesnek kell lenni) ahhoz, hogy a megnevezésre tudjunk kérdezni. De mit kell tudni? ... Azt mondhatjuk: értelmesen csak az kérdezi meg valaminek az elnevezését, aki már *tud is vele valamit kezdeni*.” [18]

A tudás nem fizikailag ragadható meg, így nem birtokba vehető, hanem elsajátítható. A tudás elsajátítása “szellemi cselekvés”, akkor is, ha a tudás nem ismeretszinten jelenik meg (mint pl. cselekedni-tudás, élni-tudás stb. vö. [8]). A tudás nem “anyagi szinten tárolódik” (a mesterséges intelligencia nem tudás); aki tud, az a tudatában (-val, -ként) tudja a tudását: “A *mód*, ahogy a tudat van, és ahogy valami a számára van, a tudás.” [11]

A tudás nem pusztán tudattartalom: maga is formálja a tudatot; a tudat ennyiben anyaga a tudásnak, amely ennyiben formálja a tudatnak. A tudás “egy szubjektumban megtestesülő egyedi forma, amely az azt konstituáló különböző kompetenciákból tevődik össze.” [8] A kérdés mármost az, hogy ez az egyedi forma miképpen is válhat egyetemessé.

A tudás semmiféle érvényességre nem tesz szert azáltal, hogy elmondják. Amit elmondanak az nem *a* tudás, a tudás az elmondásban nem nyilvánulhat meg. “Mit jelent tudni, de nem tudni megmondani?” [18]

Pedig a tudásnak lényege a megnyilvánulás. A tudás csak a megnyilvánulás által az, ami. A megnyilvánulás mint lényegi mozzanat által nem a megnyilvánultság mint létmód, hanem a tudásban benne lévő, az általa lényegileg hordozott jelenik meg.

A tudás a tudás alkalmazásában nyilvánul meg – a tudás alkalmazását gyakorlatnak nevezem. [3] A tudásra mindenki alkalmazhatósága miatt vágyik. Akkor is, ha ez az alkalmazás “pusztán” a birtoklásából fakadó boldogságot jelenti – ti. ekkor úgy alkalmazom, hogy felidézem azt, hogy tudom (vö. p.c. [1]). A tudás egyben alkalmazni-tudás is, tudnom kell tehát, hogy mit/mihez kezdjek vele.

III.

A tudás átadása eredendően felmutatás, bemutatás, elsajátítása pedig eredendően utánzás, ismétlés (*Wiederholung*). "Mert azokat a dolgokat, amelyeket előzetes tanulás révén kell létrehozni, azokat éppen a létrehozó tevékenység révén tanuljuk meg." [1] E folyamat segítője a verbális kommunikáció, a beszéd. E folyamat eredendő tényezői a szituáció, az átadó és az elsajátító. A folyamat létrejöttéhez szükséges e három tényező együttes (térben és időben egyszerre való) jelenléte. Az átadó alkalmazza a tudását a szituációban, az elsajátító pedig megpróbálja őt utánozni. A megértés meggyorsítása érdekében az átadó kommunikálja a tudás alkalmazásában érzékszervekkel nem megragadható mozzanatokat (pl. gondolatait). Ha a szituáció *távol marad*, a beszéd szerepe kiemelkedik, mert a szituáció modelljét és az abban való mozgást is, tehát az egész tudást a kommunikációs csatornába próbálja az átadó belesűríteni, ez a verbális információhalmaz azonban már nem a tudás, csak annak látszata. A tudás látszata, minthogy eredendő megjelenési formája közvetlenül már nem adódik számunkra, elsődleges fontosságúvá, így számonkérvalóságában *tudássá* válik. A tudásról való tudást *tudomásnak* neveztem el.

Szükségesnek tartom tudás és tudomás elkülönítését.

A tudomás sajátos tudásforma, amelynek a tárgya a tudás. A beszédben megnyilvánuló tudás a pusztá beszélni-tudás, amiről szó van: a tudás, ami viszont megjelenik a beszéd által: a tudomás. Tudok valamiről, tudomásom van valamiről – eltérő a közvetlenség mértéke. A tudatosság a tudás reflektált megnyilvánulása, tudatosság tehát akkor van, ha tudás és tudomás együtt működik.

IV.

A szellemi ismeretté változott tudás által a filozófia egyetemes igényeket felmutató *elméletté* válik. Egyetemes igényeitől hajtva önnön "tudathasadását" elméleti és gyakorlati filozófiaként jeleníti meg, ám a gyakorlati filozófia már eleve csak a gyakorlat filozófiájaként, tehát a gyakorlat elméleteként jelentkezik; maga a gyakorlat örökre eltűnik a filozófiából. Arisztotelész etikája csak arra vállalkozik, hogy *elmondja*, mit jelent erényesnek lenni, de arra már nem, hogy az olvasót erényessé tegye (vö. p.c. [13]).

Ugyanez a tudást még mindig a maga teljességében szeretnék átadni. Az elmélet pusztá átadását oktatásnak nevezhetjük, magának a tudásnak az átadását pedig nevelésnek, noha ez a nevelés már Arisztotelész korában illuzórikus. [1] A nevelés fogalma csakhamar az *oktatás és szoktatás* egységfogalmává válik – ez az, amit Wittgenstein *rámutatató tanításnak*, még inkább idomításnak nevez. [18]

A tudomásról a beszéd ad számot, mégpedig a tudásról szóló beszéd. Már maga a tudás is hátrahúzódik és elrejtőzködik. [5] A gyakorlat helyébe az életbölcesség lép.

Így lesz az aktusból potencia: a σόφος-ból φιλόσοφος.

Ez a tudás (voltaképpen tudomás) intézményesülhet, mivel a szituációtól teljesen függetlenné vált. A tudomás már írásban rögzíthető, amellyel az átadó és az elsajátító együttlétének szükségessége is kiküszöbölődik, ám az így konzervált tudás már nem a társadalmi és szellemi fejlődéssel együttmozgó tudás, ami rövid időn belül *szétszaggatja* s ezáltal időbeliségétől megfosztja a tudást. A tudás történetiségének megszüntetéséből születik meg a tudás története, a történeti tudás. "És csak az írás létrejöttével... lesz első ízben lehetséges a kimondott gondolat pontos, *tárgyiasított* reprezentációja. Így áll elő a kognitív szubjektum ama *távolsága* saját mentális tartalmaitól, ama szellemi tér, melyben fogalmiság és reflexió először kibontakozhatnak. Kialakul az ellentmondás és a koherencia eszméje, formát ölt a kritikairacionális gondolkodás." [9]

A szóbeliség és az írásbeliség kultúrái közötti különbséget csak az elektronikus médiák korában fedezték fel, éppen azért, hogy e korszak a létben az írástól függő ún. "másodlagos szóbeliség" létrejöttének kora. [12] Egyre inkább teret hódítanak a nem természetes, közvetlenül az értelemtől származó (*grown directly out of consciousness*) nyelvek, amelyek által végképp megszűnik minden értelmén túli ("transzcendentális") tudás. A "tudatos" nyelvhasználat a másodlagos szóbeliség elsődleges (eredendő) jellemzője, ám ez a tudatosság nem a nyelv *használatára*, hanem *nyelviségére* vonatkozik. Tudásunk pusztán *nyelvtudás*.

Kant ismerte fel, hogy az értelem áll az embernek a képzeteket szekventáló, osztályozó, elvont-egyoldalúan analízáló

tevékenysége mögött. Az értelem az írásbeliség¹ által a trónra ültetett zsarnok, aki azonban tudást adni önmaga nem képes. A kiművelt (*literate*) értelmi ember feladja valóságigényét, megelégszik azzal, hogy a valóság vetületeit szemlélje²; a szemlélődő filozófus már nem lát – értelmi, de már nem értelmes ember (*homo sapiens*). Az értelem hierarchiákat rögzít, a valóságot viszont a kölcsönösség hatja át. Az írásbeliség rigid linearitása tehát eleve inadekvát forma a tudás rögzítésére. A XX. századra "fejlődik ki" a filozófia torzója: az analitikus filozófia, noha ekkor már ismert a valóság illogicitása³. Az írott hagyományon belül a legtartalmasabbak mindig az első szóbeliség kultúráját rögzítő "termékenyen ellentmondásos" művek, illetve a még mindig az egység igényét hordozó, de már az írásbeliség korabeli kanti körmondatok.

Schnädelbach fogalmazza meg félreérthetetlenül a filológiára támaszkodni kénytelen elmélet távolmaradását a tudástól. [16] A filológiai filozófia-hagyomány nem feltétlenül a voltaképpeni filozófusokat közvetíti számunkra, pontosabban csak az e hagyományon belül legkiemelkedőbbeket képes közvetíteni. A hermeneutika betegének lázálma: az egyetemes tudás értelmében értett filozófia utolsó nyugati tanítója a számunkra adott hagyományon belül Szókratész.

A tudomány a tudomás intézményesülése, a tudományos tudás tehát sajátos tudásforma. Az elméleti ismeretek osztályokba sorolódnak, rész tudományok, szaktudományok jelennek meg. A filozófia igyekszik megőrizni egyetemes jellegét, s egyre általánosabb tézisekben próbálja átfogni a világot. Elvonatkoztat, ezáltal egyoldalúsít; a közvetlenül adott, a konkrét háttérbe szorul.

(A "valami éppen elveszik" érzése a valamikorhoz való mind erősebb visszanyúlást követeli meg. A valamikori filozófiai hagyomány válik. A filozófia önmagáról a hagyományon keresztül próbál számot adni, megpróbál visszanyúlni az elé a *tradíció elé* [6], amely reánk már csak a filozófia szigorúan elméleti meghatározását hagyta; a filozófiatörténet a filozófiába integrálódik.)

A konkrétól való elszakadás, a gyakorlat eltűnése és a szaktudományoktól való eltávolodás miatt a filozófia bevallottan öncélúvá kezd válni, ezáltal azonban a filozófus helye a társadalomban funkcionális kérdőjelet kap, és amikor a filozófia önmagát a szolgáléansorból felszabadultnak deklarálja, azon nyomban rákényszerül, hogy önmagát a társadalom számára legitimálja. Ráadásul ez a társadalom éppen elveti a hagyomány legitimációs erejébe vetett meggyőződését.

A filozófia önlegitimációs kísérletei két irányban indulnak el. Először megpróbál a szaktudományok mellett egyenrangú helyet kiharcolni – noha ezt önmaga fundamentalitásának hangsúlyozásával már eleve nem egyenrangúnak állítja be a maga javára –, és metodológiai jegyeket felvéve próbálja önmagára is alkalmazhatóvá tenni az *institutio* értelmében vett tudomány fogalmát, amelyet magát is – szakítva a hagyománnyal – e jegyek alapján definiál; egyben pedig módszerében vagy legalább módszerességében az elfogadott legabsztraktabb rész tudományhoz, a matematikához próbál hasonlóvá válni. Később e törekvések mellett tárgyi jellegű legitimációs eljárásokkal járul a társadalom elé, amikor is életproblémákat adaptál, és ezáltal újra közeledni kíván a gyakorlathoz: megjelenik az életfilozófia. Ez utóbbi azonban az intézményi léttel eleve inkompatibilis, ezért a tekintélyüket féltő metodológiai iskolák tőle azonnal elhatárolódnak.

Russell a misztikus módszert az élethelyzetekhez utalja, az életproblémákat viszont kitiltja a filozófia köréből. Az erkölcs fogalmát sajátosan érti, filozófia-képéből számúzi mint oda nem illőt. Miután számára a módszer evidens garancia, vagy legalábbis kizárólagos alternatíva a tudás megszerzésére, szembehelyezkedik a hagyománnyal, ami pedig a szaktudományok esetében sem tehető meg azok kummulatív jellege miatt. Álláspontja abból a helyes meglátásból táplálkozik, hogy az átlagember számára a tudományokat a mindennapokban hasznos technikai eszközök legitimálják, s ebből arra a helytelen következtetésre jut, hogy a filozófia mint logizmus a szaktudományok organonjaként ismertethető el a társadalomban. [15]

Weber radikális álláspontja tarthatatlan, mert a filozófia mint tudás mindig is a világban való eligazodás tudása; Weber mindazonáltal helyesen diagnosztizálja, hogy a tudás átadása a szaktudományokhoz igazított egyetemi kereteken belül lehetetlen, illetve, hogy ennek a tudásnak az intézményesülése jogtalan. [17] Az egyetemre sohasem a filozófia mint tudás, mindig csak a filozófia mint kutatás kerülhet be.

A metodológiai legitimáció legkiforrottabb képviselői a badeni neokantiánusok. A tudományosan megalapozott kultúrfilozófia létrehozására irányuló törekvésük a tudományosság- és világnézet-igény együttes kielégítését célozza, ám ez a dolog természetéből fakadóan nem sikerülhet. Rickert zseniális ötlete szerint a filozófia önnön passzivitását világnézetként állítja, amivel egyszerre küszöböli ki a gyakorlat gyakorlati felmutatásának szükségességét és teremti meg a gyakorlattól való elszakított látzatának látzatát. Íme a rickert-i *circulus vitiosus*: "... a tudomány ... az intellektus által realizálódik. (...) Ezzel együtt az intellektus éppen a tudomány segítségével képes valami olyanra, ami csak az ő sajátja, és amely képessége éppen azon alapul, hogy elmélkedni tud az összeletről ..." Rickert posztulálja az elmélet és a gyakorlat *a priori* elszakítottóságát: "Csak ... egyoldalúan elméleti beállítottsággal, mindennapi életünk érdekei által nem befolyásolva vagyunk képesek *mindenoldalúan* elmélkedni a totalitásában létező világról. (...) A filozófus csak akkor foghat hozzá egyetemes feladatának megoldásához, ha sikerül elvonatkoztatnia tulajdon "egzisztenciájától", ha tehát az "egész"-ben gondolkodva felülemelkedik a mindennapi életben. (...) ... amíg a világ megismerésére törekszünk, addig nem akarhatunk abban egész emberként "élni" vagy "egzisztálni" is. (...) A filozófiát mint egy sajátos tudományt *szigorúan* el kell különítenünk a mindennapi élettől (*ganzes Leben*) ..." Ezzel együtt ő az, aki a XX. században a legerőteljesebben hangsúlyozza annak szükségességét, hogy minden tekintetben megfeleljünk az egyetemesség követelményének. [14]

A tudás átadhatóságának a problémája a végletekig kiéleződik tehát, miután mindenkinek a számára egyértelművé vált, hogy a filozófia *egyetemes tudásból egyetemi tudománnyá lett*. Miképpen tűnt elő a dologban a dolog természetétől idegen ζ A látszattudás által. Éppen a tudás fentebb leírt elrejtőzködése teremtett arra lehetőséget, hogy a pozitívum a tagadás tagadásaként jelenhessen meg; ezt a lehetőséget Hegel beteljesíti. "Hegelnél tehát a tagadás tagadása ennél fogva nem az igazi lényeg igazolása, éppen a látzat-lényeg tagadása által, hanem a látszat-lényeg, vagyis a magától elidegenült lényeg igazolása a tagadásában ..." [11] "Íme a filozófia, mely – abszolút újdonság volna ez ζ – saját visszajáró lelkévé válik: inkább kísért, mint lakozik saját helyein." [2]

V.

A filozófiai önreflexió alapvető kategóriaterméke a szabadság.

A kanti morálfilozófia kísérlet a filozófia *felöltt* tudományá tételére.

Filozófiai indíttatásról ma is csak akkor beszélhetünk, ha morális motívumok fordítanak valakit e felnőtt tudásforma felé. A felnőtt tudásforma nem az egyetemi filozófia tudása. A *filozófiai igény* többre vágyik, mint filozófiára: valami több-mint-filozófiára. Az eredeti értelemben vett tudást keresi.

A tudás tehát több-mint-filozófiai tudás, ettől lehet egyetemes; ettől lehetséges *róla-tudás* (tudomás), ami már "csak" filozófia. Tudunk róla, de többet akarunk: tudni akarjuk. Ha tudni fogjuk, akkor fogunk tudni.

A tudás elsajátítása a vélt passzív befogadás helyett egy dinamikus agresszió, a tudásvágy a hatalom akarása, hiszen a tudás hatalom önmagunk (és a világ) felett. A bennünk lévő *másik embert* akarjuk a hatalmunkban tartani, mert végső soron így lehetünk csak önmagunk. A tudás elsajátítása tehát *önelsajátítás*. Vissza kell jutnunk önmagunkhoz!

A filozófiával szemben támasztott eredendő igény, hogy a filozófia vezessen el az önismerethez. "Az önismeret akkor valóságos, ha már életünk minden pillanatában bele tudjuk helyezni magunkat abba a közegbe, ami *fenntart*." A filozófia tehát az öntudás, azaz az egzisztáló öntudat. A filozófus a tudatosságra törekszik, a filozófus végső soron nem beszél a tudásáról, hanem megjeleníti, képviseli azt. A filozófiai tudás maga a filozófus. A tudás átadása csak közvetlenül történhet, mert *a tudás csak a világhoz való közvetlenségében az, ami*. A tudás átadása csak az átadó szigorú jelenlétében lehetséges, a tudás közvetíthetetlen, mert közvetítettségében elvész. A nyugati iskola-rendszer már eleve nem volt kompetens a tudás átörökítésében.

A filozófia eredeti értelemben vett átadása *önátadás*. Az önátadás azonban mindig több mint önmaga. Nem adható át, csak ha túlmutat önmagán. A tudásként *működőképes* tudás mindig is egy implicit imperatívusz, utánzásra-készítető, példaszerű megnyilvánulás. "Egy példa mindig túlmutat önmagán: ezáltal végrendeleti dimenziót nyit. A példa mindenekelőtt másoknak szól, túl önmagunkon. A példa adója csak néha, vagy talán sohasem ér fel az általa adott példához, még ha előzőleg mindent elkövet is, hogy igazodjék hozzá, "megtanuljon élni", mondanánk, az általa adott példa tökéletlen példajaként. Adni azt adja tehát, amije nincs, sőt, ami ő nem." [2]

VI.

A nem polgári, avagy "a forradalmi" Heidegger és a nem-polgári, avagy "forradalmi" Lukács egyaránt a gyakorlat visszanyeréséért küzd, céljuk egyaránt a filozófia produktív tudománnyá való átalakítása. Ezért jelentkezik egyfelől a teória mint a praxis legmagasabb megnyilvánulása, a cselekvő nem-tágítás és a tudomány mint formáló erő, sőt a néppel együtt cselekvő tudás [6] – másfelől a látszattudományos szemléletmóddal szemben a tudás történeti-dialektikus jellegének kidomborítása és újra a kategórikus imperatívusz: a 11. Feuerbach-tézis. [7] A szándék mindkét esetben egy hatékony, mobilizálható, mozgó tudás lehetőségének a felmutatása. Nagyon erős legitimációs érvek: a tudomány mint szolgálat [6], illetőleg a(z) (ön)megismerés mint a praxis előfeltétele, s ezáltal létszükséglet a proletariátus számára [7]. Ám a beszéd csak beszéd marad.

Liotard filozófiája már csak a tudomány legitimációs aktusa. "A legitimáció metanarratív apparátusának elavulása egybeesik a metafizikus filozófiának és az arra alapozott egyetemnek mint intézménynek a válságával. A posztmodern tudás finomítja a különbségek iránti érzékenységünket, és erősíti az összemérhetetlenség iránti türelem képességét." [8]

A tudás informatikai áruvá válik, és ekként a munkaidő mint értékszubsztancialitás helyébe lép. Látványosan végbemegy az, amit Marx egy évszázadra előre megjósolt: "a munkás a termelési folyamat mellé lép, ahelyett, hogy fő ágense lenne." [10] Sajátos munkájában egy emberfajta eleve ebben az állapotban nő fel – és ez a filozófus. Az eredeti (naív) elvárás szerint a filozófus embertermelő ember (vö. [13]), és míg a mindenkori egyén egyéni munkája önmaga újratermelése, nembeli munkája pedig önmegvalósítása, a filozófus egyéni munkája az ember nembeli újratermelése lenne. A klasszikus görög bölcelet a bizonyítéka annak, hogy ennek a munkának lehetetlen megfelelni az intellektus szintjén.

Az információ korában a tájékozódási válság elkerülhetetlen, hiszen "mind rövidebb időszakokban mind nagyobb információ-mennyiséget kell áttekinteni ahhoz, hogy döntéseket lehessen hozni", s a permanens értékváltozás, az érvényes normák és az igazságszolgáltatás relativizálódásának szükségszerű következménye a mindenoldalú dezorientáció. [4]

Az oktatás előfeltétele a szakértők által már vita nélkül elfogadhatónak nyilvánított igaz kijelentések megléte, azaz a tudományos hagyomány megléte (vö. p.c. [15]). Persze a filozófiában effajta hagyomány nem jöhet létre, hiányzik hozzá a szakértői konszenzus. A szakértői konszenzus a mai tudomány önlegitimációs aktusa. A tudományos tudás – megszorításai révén – intézményesülhet, ám ezzel viszonya a társadalomhoz külsődlegessé válik. Az egyetemes tudás nem intézményesíthető.

A tudásfogalom Lyotard által leírt metamorfózisának következményei: tömegképzés, funkcionális céltudás, a technokrata elit és a professzionális értelmiségi konfliktusa, az oktatás gépesítése, a tudós egyetlen funkcionális társadalmi státuszlehetőségének (ti. a tanári pozíciónak) a felszámolódása. [8] De mi már tudjuk, hogy ez a filozófia számára nem baj, hanem egyenesen az üdvösség lesz. Ebben a helyzetben ugyanis az egyre fogyat-

kozó professzionális értelmiségi réteg egyetlen lehetősége, a Heidegger által megfogalmazott szabadság [6] kiharcolása – önmagának törvényt adni – lehetetlenné válik. Az egyetemi szerveződés felbomlik, az egyetemes tudás klasszikus átörökítési formái újra elterjedhetnek, és elkezdődhet végre a filozófia ...

1996.

J e g y z e t e k

¹ " ... abstractly sequential, classificatory, explanatory examination of phenomena or of stated truth is impossible without writing and reading." [12]

² "Though words are grounded in oral speech, writing tyrannically locks them into a visual field forever." [12]

³ Mivel a valóság nem illeszthető a logika merev, statikus szerkezetei közé, ezért használom az illogicitás fogalmát. Nem szándékom tehát vitatni a valóság sajátos logikáját, pusztán arra kívánok rámutatni, hogy e sajátos logika megjelenítésére a modern formalizmus inadekvát.

B i b l i o g r á f i a

- [1] Arisztotelész: *Nikomachoszi etika*, Európa K., Bp. 1987
- [2] Derrida, J.: *Marx kísértetei*, Jelenkor K., Pécs 1995
- [3] Gadamer, H.-G.: *Igazság és módszer*, Gondolat K. 1981
- [4] Gloy, K.: *Filozófia a "filozófia utáni korban"* in: MaFiSZ 1995/5-6.
- [5] Heidegger, M.: *Lét és idő*, Gondolat K., Bp. 1989
- [6] Heidegger, M.: *A német egyetem önmegnyilatkozása* in: *Az idő fogalma*, Kossuth K. 1992
- [7] Lukács Gy.: *Mi az ortodox marxizmus?* in: *Történelem és osztálytudat*, Magvető K. 1971
- [8] Lyotard, J.-E.: *A posztmodern állapot*, Századvég K., Bp. 1993
- [9] Nyíri K.: *Hagyomány és szóbeliség* in: *A hagyomány filozófiája*, T-Twins K. – Lukács Archívum, Bp. 1994
- [10] Marx, K.: *A politikai gazdaságtan bírálatának alapvonalai*, Bp. 1984
- [11] Marx, K.: *Gazdasági-filozófiai kéziratok 1844-ből*, Bp. 1970
- [12] Ong, W. J.: *Orality and Literacy: The Technologizing of the Word*, Methuen K. London – New York, 1982
- [13] Platón: *Az állam*, Gondolat K., Bp. 1989
- [14] Rickert, Heinrich: *A filozófia alapproblémái*, Európa K., Bp. 1987
- [15] Russell: *Miszticizmus és logika, A tudomány helye az általános műveltségrelő nevelésben* in: *Miszticizmus és logika és egyéb tanulmányok*, Magyar Helikon K. 1976
- [16] Schnädelbach: *Morbus Hermeneuticus* in: MaFiSZ 1985/3-4.
- [17] Weber: *A tudomány mint hivatás* in: *A tudomány és politika mint hivatás*, Kossuth K. 1995
- [18] Wittgenstein, Ludwig: *Filozófiai vizsgálódások*, Atlantisz K., Bp. 1992